

“BOBURNOMADAGI HARBIY ATAMALARNING ISHLATILISHI”

**Turon universiteti Andijon filiyali Lingvistika
(O‘zbek tili) yo‘nalishi 2- kurs magestranti
DJakvarova Gulnoza Badriddinovna**

KIRISH

“Boburnoma” — jahon adabiyoti va tarixshunosligi uchun beqiyos manba bo‘lib, unda XVI asrning siyosiy jarayonlari, harbiy yurishlari, davlat boshqaruvi va ijtimoiy hayoti keng yoritilgan. Asarda qo‘llanilgan til, leksika, ayniqsa harbiy terminlar o‘sha davrning harbiy madaniyatini, qo‘shin tuzilmasini, jang strategiyasini va qurol-aslahalar tizimini chuqur o‘rganishga imkon beradi.

Harbiy atamalarni tahlil qilish nafaqat tarixiy manbashunoslik uchun, balki lingvistika, terminologiya, semasiologiya va leksikografiya uchun ham dolzarb masaladir. Zero, “Boburnoma” turkiy harbiy terminlarning boy qatlamini saqlab qolgan ilk manbalardan biridir. Undagi harbiy atamalar bugungi kunda ham mazmunan muhim bo‘lib, ba’zilar hozirgi zamon harbiy terminologiyasida faol ishlatiladi, boshqalari esa tarixiy leksika sifatida qadrlanadi.

Mazkur tadqiqot “Boburnoma”dagi harbiy terminlarning tarkibi, qo‘llanish doirasi, semantik xususiyatlari va zamonaviy kontekstdagi aksini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi

“Boburnoma” asarida uchraydigan harbiy atamalarning ma’nosi, vazifasi, kelib chiqishi va matn ichidagi funksional yukini o‘rganish.

Tadqiqot vazifalari

1. Asarda uchraydigan harbiy terminlarni tematik guruhlariga ajratish.
2. Terminning kelib chiqishi (turkiy, arabcha, forscha)ni aniqlash.
3. Atamalarning jang tasvirida, qo‘shin boshqaruvida yoki qurol ta’rifida tutgan o‘rnini tahlil qilish.
4. Harbiy terminlarning hozirgi o‘zbek tilidagi qo‘llanilish holatini aniqlash.
5. Harbiy terminlarning semantik o‘zgarishlarini tahlil qilish.

Asosiy qism

1. “Boburnoma”dagi harbiy boshqaruv tizimi va unvonlar

“Boburnoma”da o‘sha davr harbiy ierarxiyasi juda batafsil tasvirlangan. Unvon va lavozimlar qo‘shin boshqaruvi haqida aniq ma’lumot beradi. Ularning aksariyati turkiy leksikaga mansub bo‘lib, harbiy tizimning ko‘p bosqichli tuzilishini ko‘rsatadi.

Harbiy martaba va lavozim ifodalovchi atamalar:

- **Bahodir** — jasur, qo‘rqmas sarkarda yoki lashkarboshi.

- **Sarbador** — o‘limni tanlagan, oxirigacha jang qiluvchi qo‘shin.
- **Tumanboshi** — 10 ming askarga qo‘mondon.
- **Hazorboshi** — 1 ming askarni boshqaruvchi.
- **Navkar** — oddiy jangchi.
- **Beg, mirzo** — yuqori tabaqali lashkarboshilar.

Bu terminlar harbiy qo‘shin tarkibining qatlamlarga bo‘linganini ko‘rsatadi. Masalan, Bobur bir jang tasvirida: *“O‘ng qanotga falon begni, so‘l qanotga falon mirzoni qo‘ydim”* deya qo‘shin boshqaruvini izohlaydi.

2. Qo‘shin tarkibi va bo‘linmalarga oid atamalar

“Boburnoma”da qo‘shin bo‘linmalari turlicha nomlar bilan ifodalanadi. Ular jang strategiyasining muhim elementidir.

Asarda uchraydigan asosiy bo‘linmalar:

- **O‘ng qanot, so‘l qanot, markaz** — qo‘shin joylashuvi.
- **Chopovul** — oldingi hujumchi bo‘linma.
- **Yasovul** — tartibni saqlovchi harbiy qo‘riqchi.
- **Piyoda kishilar** — piyoda askarlar.
- **Merganlar** — nishonga aniq otuvchilar.

Ularning funksiyasi

Bobur jang strategiyasida qanotlarni to‘g‘ri joylashtirishga katta ahamiyat bergan. Masalan:

“O‘ng qanotni tog‘ tomonga yaqinlashtirdim, so‘l qanot esa dushmani aylanib o‘tmoq uchun yo‘naldi.”

Bu terminlar o‘sha davr taktik harakatlarining asosiy ko‘rinishini beradi.

3. Qurol-aslaha va harbiy texnika terminlari

“Boburnoma” qurol-aslahalar terminlari bo‘yicha juda boy manba hisoblanadi. Bobur har bir qurolning vazifasini, jangdagi ahamiyatini va hatto uning dushmanga ko‘rsatadigan ta‘sirini ham yozadi.

O‘tkir qurollar:

- **Qilich, shamshir, xanjar, nayza, nayzabarg.**
- **Zirh, sovut, qalqon** — himoya vositalari.

O‘q otar qurollar:

- **O‘q-yoy, kamon** — an‘anaviy turkiy qurollar.
- **Tufak, zambarak, to‘p** — Bobur zamonida kirib kelgan o‘qotar texnika.

Bobur o‘qotar qurollarning jang natijasiga katta ta‘sir ko‘rsatganini bir necha bor ta‘kidlaydi. Bu esa harbiy texnikaning rivojlanish bosqichini ko‘rsatadi.

4. Jang taktikasi va harbiy strategiya atamalari

Harbiy harakat jarayonini ifodalovchi terminlar asarning eng dolzarb qatlamini tashkil qiladi.

Asarda uchraydigan strategik atamalar:

- **Qamal** — dushman shahri yoki qal’ani qurshab olish.
- **Mudofaa** — himoyaga tayyor turish.
- **Bostirib kirish, tor-mor etish, jangga kirish** — hujumga oid fe’llar.
- **Orqa yo’ldan kelmoq, yov ustiga bostirish** — taktika usullari.
- **Sajog’a turmoq** — jangga tayyor saf tortish.

Ularning tahlili

Bobur jangda odatda quyidagi tartibga amal qiladi:

1. Qanotlarni joylashtirish
2. Markazni mustahkamlash
3. Chopovullarni oldinga chiqarish
4. Tufakchilarni taktik joyga qo’yish
5. Yakuniy hujum

Bu terminlar o’sha davrning harbiy bilim darajasi yuqori bo’lganini ko’rsatadi.

5. Harbiy atamalarning semantik tahlili

Atamalarni ma’no tahlili ularning tarixiy o’zgarishlarini kuzatish imkonini beradi.

Misollar

- **Bahodir** — tarixda “jasur jangchi”, hozir esa “jasur kishi” umumiy ma’noda.
- **Tuman** — harbiy birlik bo’lgan, hozir esa “10 minglik son birligi”.
- **Zambarak** — o’tmishda harbiy to’p, hozir “katta qurol” ma’nosida tarixiy termin.

Ko’plab harbiy atamalar semantik kengayish yoki torayishga uchragan.

6. Boburnoma terminlarining bugungi o’zbek tiliga ta’siri

Bugungi o’zbek harbiy leksikasida Bobur davri terminlarining ta’siri seziladi.

- “Qamal”, “mudofaa”, “bosqin” — harbiy terminologiyada faol.
- “Navkar”, “beg”, “tumanboshi” — tarixiy adabiyotda saqlanib qolgan.
- “Bahodir”, “nayza”, “qalqon” — ramziy ma’noda ham qo’llanadi.

Bu Bobur asarining lug’aviy boylik sifatidagi ahamiyatini ko’rsatadi.

Xulosa

“Boburnoma” o’zbek harbiy terminologiyasi tarixini o’rganishda eng boy va ishonchli manbalardan biridir. Asarda qo’llanilgan harbiy atamalar:

- o’sha davr harbiy tizimini, qo’shin tuzilishini, jang strategiyasini aniq aks ettiradi;
- turkiy harbiy leksikaning shakllanish bosqichlarini ko’rsatadi;
- zamonaviy o’zbek tilida ham iz qoldirgan;

- terminologiya va tarixiy lingvistika uchun muhim ilmiy material hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Bobur asarida qo'llangan harbiy terminlar faqat tarixiy ma'lumot emas, balki tilshunoslik uchun ham qimmat boylikdir. Ularning tahlili orqali biz XVI asr harbiy hayoti, qurol-aslaha tizimi, sarkardalik an'analari va harbiy boshqaruvning mukammal tuzilishini anglaymiz.